

Türk, Fars ve Arap Divan Edebiyatında (Cinas Sanatı)

SAWSAN AZEEZ HILYIF*

Bağdat Üniversitesi-Diller Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sawsanaziz1984@gmail.com

Öz

Araştırmanın amacı:

Bu araştırmanın amacı üç dilde türlerini incelenmektedir. Çünkü bu konu çok sayıda ilginç ve önemlidir. Arap, Türk ve Fars edebiyatında Cinaslı şiirler nasıl kullandığını açıklayacağız. Ayrıca bu araştırmayı hazırlarken üç usulun cinaslı şiirlerini de incelenecektir.

Türkçe, biz mecazlar ve cinaslar dildir. Bir kelimeyi anlamlarda kullanmak zevki, Türkçenin behasını teşkil her türlü eden çizgilerdendir. O kadar ki, Türkçe, tarihinin hiç bir devrinde, çağdaş medeniyet dilleriyle karşı karşıya bir kelime zenginliğinde sahip olmamıştır. Ancak herhangi bir kelimeyi birden fazla anlamda kullanmak yoluyla bu sayı farkını ustalıkla telafi etmiştir. Şu demek ki, Türkçede kelime sayısı az fakat kelimelerde mana sayısı bir kelime hazinesi kadar fazladır Türkçe bir taraftan bu inceliğiyle diğer taraftan cümlelerinin harikulade üstün ve çeşit motifle, meramını ustalıkla ifade etmiştir. İşte ben yaptığım çalışmamda cinasla ilgili açık bir şekilde tanımını ve türlerin yaptıktan sonra diğer dillerden örnek alarak karşılama yaptım. Ayrıca, örnek dillerden çalışmamı seçmiş olduğum hem Arapça edebiyatından hem de Farsça edebiyatından örnek alarak çalışmam kapsamaktadır.

Bu çalışma benden yardımlarını esirgemeyen değerli Farsça hocaları Doç. Dr. Akil Abdulhasan Muhammed ve Araş. Gör. Talal Hasan Necim'e teşekkürlerimi sunarım

Anahtar kelimeleri: Edebiyat, Cinas, Motif, Tecnis.

Giriş

"Cinas sesçe aynı anlamca farklı olan kelimeleri bir arada bulundurma sanatı. Cinaslı kelimelerin bir cümle toplanmasına da tecnis cinas yapma denir. Söz arasında bir yoluna bulup çok anlamlı bir kelimeyi her defasında ayrı anlama gelecek şekilde tekrarlama kelimeleri cinaslı kullanmak demektir".

"Cinas kelama vus,at-i meydan verir. (Nabi) özellikle mizah konularda okuyucuyu oylar. Nükte ve inceliğe yol açarak hoş bir fikir oyunu yaratır".

"Divan şiirinin önemli söz sanatlarından sayılan cinas için birçok terimleri ve bölümler ortaya konularak ayrıntılar çoğaltılmıştır. Ana hatlarıyla tam ve nakıs (eksik) olmak üzere ikiye ayrılır .cinas tam harflerin çeşitleri, sıraları, sayıları ve seslerinin aynı olmasıdır kısmetindir gezdiren yer yer seni."

Arşa çıksan akıbet yer yer seni(kemalpaşazade) beytinin ilk dizesindeki, yer yer, tekrar grubunun ikinci dizide fiil (yemek eylem) ve isim (toprak) olarak kullanılması bir cinas-ı tam oluşturur .cinası nakıs ise sözkonusu olan iki kelimedenden birinin çeşit, sayı ve sesçe ayrılık farklı göstermesidir uğrarız sadmesine her gelenin.

Bu da bir sadmesi bir hargelenin beytinde böyle bir durum söz konusudur Bazen cinaslı kelimelerin sıralarında bir farklılık görülebilir Doğrul ey dil sen cer istesersen şehin derğanhına/ kim anın yüz bin kulu var sencer ü Toğrul gibi (Aşkî) beytinde olduğu gibi Eski edebiyatın Arapça ve Farsça sözcükleri çokça kullanılması cinasın sınırları genişletilmiştir.

"Böylece başında veya sonunda fazla harf bulunan kelimeler (dem /adem' çeşim /çeşme) ve hatta ortada fazla ses bulunan kelimeler (cem-cam) ile ses farkı olan kelimeler de (nar-yar) cinaslı kabul edilmiştir .Cinasın yaygın bir sanat oluşu özünü cinasın teşkil ettiği yeni sanatların iştikak, kalb, reddü, l-acüz ale s-dr) doğmasına da neden olmuştur.(Pala,1989:196-197)". Bu sanatta kelimelerin yazılışları ve söylenişleri aynı manalarının ise farklı olması bu şekilde yazılışları ve söylenişleri aynı olduğu halde değişik manalar da kullanılan kelimelere kelimeler. (Ekiz, 43).

1- Türkçe'de Cinas

"Söz arasında yolunu bulup aynı kelimeyi ayrı anlamlarla tekrarlama. Çok anlamlı bir kelimeyi, her arasında başka bir anlamını kasde derek birbiri ne yakın bir kaç yerde kullanmak. Çok anlamlı olan bir kelimenin iyi anlamını kullanır görünerek kötüsünü kastetmek cinastır. (Karaalioğlu:135)"

Cinası lafzı cinası manevi adlarıyla ikiye ayrılır. Bunların da kendi içerisinde, söyleyiş ve yazılışta tamamen ve ya kısmen aynı, anlamda farklı olan kelimelerin bir arada bulunmasıdır. Cinas-ı manevi ise, söz içerisinde bir kelimenin değişik iki anlamıyla kullanılmasıdır.

"Bu bakımından cinas-ı Manevi, muğalata-i maneviyye ile benzerlik gösterir. Cinasta benzerlik ne kadar fazla olursa değeri o nispette artar. Birbiriyle cinaslı olan kelimeler arasında dört benzerlik vardır. Bunlar kelimelerse ki harflerin aynı olsun, harf sayılarının eşitliği, harflerin aynı harekli ve sükunlu oluşu ve harflerin tertibindeki düzendir. "Cinas-ı lafzî" de kendi içerisinde sınıflandırılır. Bu sınıflandırma cinas olarak kullanılan kelimelerin grammer yapıları, anlam ve yazılış bakımından benzerlikleri ile ilgilidir. Basit cinas, mürekkebe cinas, cinas-ı mutarraf, cinas-ı müşevves, cinas, müzeyyel, cinas-ı muzari, cinas-ı lahik, cinas-ı mükerrer, "cinas-ı" muharref cinâs-ı hat gibi.(Türk Dünyası Ortak Edebiyat, 2001:561)".

"Cinâs halk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Mânî nazımş ekil, cinaslar ile yeni boyut'lar kazanmış ve halk şiirinde pek yaygın olan "cinâslı mânî " şekil doğmuştur. (Pala,1989:169)".

Örnek:

"Her nefeste eyledik yüzbin günah,

Bir günana etmedik hi a bir günah.

Süleyman Çeleb (Karaalioğlu:135)"

2- Arapçada Cinas

Cinasın kafiye harfleri bir cinsten ve bir maddeden geldiği için cinas adı verilmiştir. Harflerin benzerliği gerektirmez. (الجندي:1954، 3)

"Cinas ses bakımından aynı, fakat anlamı farklı olan kelimelerle yapılan söz sanatı.

"Şekil ve tellaffuz nokta-i nazarından aynı veya birbirine çok yakırı fakat manaları ayrı iki kelimeyi bir araya yetermekten ibaret olan bu sanat cinas hoş bir fikir oyunudur (Dimeşki, 205,209)"

Örnek:

سورة الصافات الآية (72-73)
وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ (72) فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذِرِينَ (73)

"Münasebet, benzeyiş bir çok anlamlara yorulabilen söz, imalı, telmihli, söz, lastikli söz, telaffuzu bir, manası ayrı olan kelimelerin bir sözde bulunması.(Hindavi, 330,332)"

كل عذر من كل ذنب ولكن اعوز العذر من بياض العذار
قول: عبد الله بن طاهر (الجندي:1954، 43)

3- Farsçada Cinas

Tecnis ve Cinas

"Cinas ve tecnis bakımından değişiyor fakat ritim ve musiki seviyesinde kelimelerin cümlelerin uslubu bağlı kalıyor . cinası uslubu fonetik yakınlığı dayanıyor buna göre kelimelere sanki aynı tecanus belli oluyor ve bazen alıcı kelimeler tecanusu oluşu sahip oluyordu.(Şimisa:1386,38)"

Örnek:

نه برفلك زتباشير صبح هيچ نشانی
نه بر زمين ز خروش خروس هيچ انر
(انوری مزيان)(Tac,13)
اي جراغ همه بتان خطا دور بوذن ز روی تست خطا
ابا غزال و غزل سراي يدیع بکبر جک بجنک و غزل بسراي
(ابي الفتح البستي) (العمری،1945، 94)

Cinasın Türleri

1- Türkçede cinas:

1.1 "Cinası Nakıs (Eksik cinas) cinasli Kelimelerin birinde harf sayısı değerinden fazla olursa eksik cinas meydana gelir (Küleççi,2013:230- 231)" "fazla harf basta ise cinas-ı mutarraf, ortada ise cinas-ı müşeveş, sonda ise cinas -ı müzeyyel adını alır.(Türk Dünyası,561)"

Eksik cinas. Üç bölüme ayrılır.

A-cinas-ı mutarraf cinasli kelimelerin birinin başında fazla harfin bulunmasıdır.

Örnek:

Sinesin este kaçan kanı maarif arif kılssa

Her harfe nazar bir nice mana görünür (Baki)

Bir dem muradım üstüne devr eylemez felek

Ab istesem serab-ı ademdem nişan verir (Nefi)

A. "Cinas-ı müşeveş: cinasli birinin ortasında harfin bulunmasıdır".

Cem bezm-i camı kurduğun gün,şad olur dedi.

Eydil - harablar için abad olun dedi. (Safa)

B. Cinas-ı müzeyyel. Cinaslı Kelimelerin birinin Sonunda fazla bir harfin bulunmasıdır.

Gonciler ağız açıp derler zeban-ı halile

Tazele peymanelerle vakitlidir peyman. (Necati)

1.2. "Farsçada Cinası Nakıs Vardır".

Cinası Nakıs, ya Muharraf cinası adı verilir .

Yani cinası tam benzer bir şekilde harfler bakımından benzer, yalnız Kelimelerde oluşan hareketlerinde ayrıdır.

Örnek:

1. بس طفل کارزوی ترازوی زرکند نارنج ان کندرکه ترازو کندز بوست (خاقانی).
2. أي تحدايان خرابات خدا بارشماست چشم انعام زاريد زانعامن جند (حافظ). (Şimisa,80)
3. اي بلا کوزیده وبشت دست کريده
4. راه کشنده وکرماء کشنده (العمری ، 1945 : 95)

1.3. "Arapçada Cinası Nakıs vardır"

"Cinas-ı nakıs: cinaslı kelimelerin birinde birveya bir kaç harfin ziyade olması s uretiyle yapılan cinastir (Dimeşki, 201,208)"

Cinas-ı Nakısın harf sayısında değişiklik var olduğu için adı verilmiştir. (الجندي، 93)

Kurallı tekrarlı cinas:

Bu iki telaffuzlu ardışık şekilde olur ve bu sözün başında gelmesi gerekir. (العمری: 18، 1945)

سورة القيامة الآية (29- 30).

في قوله تعالى (وَالْتَقَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ) (29) إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ* (30).

الصدیق الصدوق اول العقد وواسطة العقد (الثعالبي) (العمری: 1945، 95)

2- "Cinasi Hat"

2.1. Türkçede cinası hat vardır

Cinasi hat Arap harflerine göre yazılışları aynı olan kelimelerdeki nokta değişikliğinden doğan cinastir. (Hindavi,325)"

Örnek:

"Ey fuzulü öldün efgan etmedin rahmet (رحمت) sana

Rahm kıldın halka efganınla zahmet (زحمت) vermedin

Benim hal(hal)im helaki hal-i (حال) canan olmayan bilmez

Garibin mihnetin gurbetde nalan olmayan bilmez

(Hakanı) (Külekçi,2013:561)"

2.2. "Farsçada Cinası Hat Vardır".

Farsça'da, tashif adı verilir, yani iki hatla benzer ancak nutuk ayrıdır. (Şimisa:53-55).

Örnek:

در ایام عدل تو آهو بره"

زیستان شیران شده شیر سیر

مال باشیدن پوشیدن اسرار کسان

باده نوشیدن وبوسیدن معشوقهء مست (Tac,13)"

تنور لاله جنان بر فروخت بادبهدار که غنجه غرق کشت وکل به جوشت امد (حافظ)

2.3. Arapçada cinası hat vardır. Cinasi hat Arapçada munazara veya muşakele adlar verilir yani iki hatla brnzer ancak nutuk ayrıdır.(102: 194 العمری 5)

Örnek:

نعم النسب النشب

المجالس احلاها اخلاها

كل ملهوف اليه فراره ولديه قراره

3. "Cinas-i Murekkeb"

3.1 Türkçedeki cinası murekkeb vardır cinası "Murekkeb" cinaslı kelimelerden biri veya ikisi ikiye sözcükten meydana gelmiştir. cinaslı kelimelerin imlalarına göre üçe ayrılır .

a. "Cinas-i Muteşabih"

Müteşabin imlaları birbirine uyan kelimelerin Meydana getirdiği Murekkeb cinastir.

Cesedin ettin ise nuranı

Bulasın nür içinde nur anı

(Hamdullah Hamdi) Yusuf'u züleyha'dan

b. "Cinas-ı Mefruk"

"Cinası Mefruk birbirine uymayan ancak söylenişleri aynı olan Kelimelerin meydana getirdiği cinastır".

Garaz söz öğüdü işitmek gerek

kişi akl ile bir iş itmek gerek

(Hoca mesüd süheylü Nevbahardan)

c. Cinası-ı Merfu

"Merfu cinaslı Kelimelerden birinin bir parçası diğerinin içinde olursa bu tü mürekkebin cinaslar da cinası mefrü olur. Husreva kullarunun eyle reva hacetini iki ebed oldımüyesser kamu dilhah sana (Necati Bey) (Küleççi,2013:228-229)"

3.2 Farsçada cinası mürekkebin vardır

Tecnesi mürekkebin Birincisi bütün kelimeler hatla ve lafzla benziyor ikincisi bütün kelimeler lafızla benziyor ancak hatla ayrıdır. Başka bir adı da cinası Mürekkebin ikiye ayrılır cinası mefruk ve ya cinası merfu adı verilir.

Örnek:

"ساقی در این هوای سرد هوای زمستان

ساغر من رامکن دریغ زمستان (قانی) (Şimisa,25)"

3.3 Arapçada cinası mürekkebin vardır. Cinası mürekkebin iki bölüme ayrılır.

A. Cinas-ı Mefruk

Cinası mefruk yazılışları bir sestem olan ayrı kelimelerle yapılan cinas.

Örnek:

"إذا ملك لم يكن ذاهبة فدولته ذاهبة." (Dimeşki,206)"

B. Cinas-i Merfu

Cinası merfu -cinaslı kelimelerden bir başka bir kelimenin parçasının eklenmesiyle tamamlanan.

ولا تله عن تذكار ذنبك وابكه بدمع يحاكي الويل حال مصابه

ومثل لعينيك الحمام ووقعه وروعه ملقاه ومطعم صابه (Dimeşki 27)

4. Cinas-i Mukerrer

4.1 Türkçede cinası mukerrer vardır cinası mukerrer: cinaslı kelimelerden birinin ötekini son. Hecesiyle ses ve yazılış bakımından aynı olması durumunda cinsaya verilen ad. (Küleççi,2013:561)"

Şeh-i ferruh ruhu ferhunde server

Tehemten -ten Gazanfer ferhüner ver

(Ahmed-i Dai)

Gerdun-ı dünya isen kılma itimad

Dönsün piyale devr-ı kamerden budur murad (Bakı)

4.2.Farsçada cinası mukerrer vardır

cinas-ı mukerrer: ikili da adı veilir.

Secce'in sonunda lafz bakımından tecanus olur. Bu iki teleffuzlu sözler arka arkaya olmalı ve şiirin başında fazla olmalıdır.

ای کوی زرخ سخن ز کویت کویم

وی موی میان ز عشق مویت مویم

کر اب شوم کذر بجویت جویم

ور سرو شوم به بیش رویت رویم معزی راست" (Tac,16)

4.3.Arapçada cinası mukerrer vardır Lafuz bakımından tecanus olur.

1- من طلب شینا وجد وجد

2- من قرع بابا ولج ولج (العمری 1945 ، 94)

5. "Cinas-i Tam"

5.1. "Türkçesinde cinası tam vardır" .

"Cinas-ı tam harflerin çeşitli sıralar sayıları ve seslerin aynı olmasıdır" .

Örnek:

"Kısmetindir gezdiren yer yer seni

Arşa çıksan akıbet yer yer seni"

"(Kemal paşa zade) (Pala,157)"

Beytin ilk dizesindeki yer yer tekrar ‘ grubunun ‘ ikinci dizede fiil (yemek eylemi) ve isim toprak olarak kullanılması bir cinası tam oluşturur .

5.2. Farsçada cinası tam vardır

"Cinas-i tam ilk kelimedenden veya fazla oluşan benzeri bir şekilde nutuk ve yazılış ancak anlam bakımından ayrıdır. (Şimisa,80)"

Örnek:

باعلم اشناشو و يا اب بر سراي
کز جمله بر سر آمدن این علم اشناست (کمال کوید) (Tac 10)
بدان کریم که کر حصر نعمتش طلبی
شمار ان نتوان کرد تا بروز شمار (ظهیر)

5.3-Arapçada cinası tam vardır.

"Cinas-ı tam lafızla hareketle ve harflerde eksiklik ve ziyadelik bulunmayan cinastır. (Hindavi,323).

Tip ve telefuz ve yazılışta benzeyen iki kelimenin oluşmasıyla olur. Fakat mana bakımından değişiklidir.

Örnek:

1-وانی للثغر المخوف لكائي وللثغر يجري ظلمه لرشوف.
قول عبدالله بن طاهر. (Dimeşki,206)

2-زایر السلطان کزایر اللیث زایر
3-سمى وحى بن سام وحام فليس كمثل سام وحام (ابي الفتح البستي) (العمري 1945:94)

قول ابي جعفر محمد بن عباس
من احتاج الى السيف فما في فيك يكفيك
وما جارحه فيك لنا اجرح من فيك
واطراف المساويك لتتبي عن مساويك (الجندي 63)

Sonuç

- 1- Yazılış aynı yalnız manası tam değişik olan kelimelerdecinas yapılıdır.
- 2- Ayrı anlamda olan bu ses kelimeler kafiye de olabilir Yazmalar ve anlamları aynı kelimeler kafiye olamaz iki kelimeye cinaslı söyleyebilmek için, mana bakımından ayrı olmalıdır. Bunun için, aynı kelimenin bir düz, bir de mecazlı anlamda kullanılması cinas sayılmaz.
- 3- Çalışmada Divan edebiyatının üç dilde olan Arapça ,Farsça ve Türkçe karşılaştırmalı cinas türlerini örneklerle inceledim. Türkçedeki cinası murekkeb vardır cinası murekkeb cinaslı kelimelerden biri veya ikisi iki ayrı sözcükten meydana gelmiştir.
- 4- Cinaslı kelimelerin imlalarına göre üçe ayrılır.
- 5- Cinası mefruk imlaları bir birine uymayan ancak söylenişleri aynı olan Kelimelerin meydana getirdiği cinastır.
- 6- Türkçede cinası mukerrer vardır. Cinası mukerrer: cinaslı kelimelerden birinin ötekinin son hecesiyle ses ve yazılış bakımından aynı olması durumunda cinasa verilen ad, cinas ses bakımından aynı, fakat anlamı farklı olan kelimelerle yapılan söz sanatı şekil ve telaffuz nokta-i nazarında aynı veya birbirine çok yakını fakat Manaları ayrı iki kelimeyi bir araya yetermekten ibaret olan bu sana't cinas hos bir fikir oyunudur. Cinas uslubü fonetik yakınlığı dayanıyor; buna göre kelimelere tecanusu oluşu sahip oluyordu.

المستخلص:**فن الجناس في الادب التركي والفارسي والعربي****سوسن عزيز خليف**

يعد الجناس من أهم الفنون الأدبية في الشعر على وجه الخصوص وهو عبارة عن تشابه لفظين مع اختلافهما في المعنى وهو على نوعين: الجناس اللفظي وهو أن يتفق اللفظان في الهيئة وهو إما كامل أو ناقص. فالكامل هو إن يتفق اللفظان في نوع الحروف وحركاتها وترتيبها، والناقص ما أخلَّ فيه أحد هذه الشروط. اعتمدت في بحثي هذا على وجه التشابه والاختلاف في الجناس باللغات الثلاثة وهي (العربية، والفارسية، والتركية)، ووجدت العديد من أوجه التشابه والاختلاف فيها، وتطرق على تعريف الجناس وأنواعه باللغات الثلاث (العربية، والفارسية، والتركية) مع تعزيزها بالأمثلة الشعرية.

ولا يسعني هنا إلا ان اقدم شكري وتقديري الى اساتذة قسم اللغة الفارسية لإبدائهم المساعدة لي في اتمام هذا البحث ومنهم الاستاذ المساعد الدكتور عقيل عبد الحسين محمد والمدرس المساعد طلال حسن نجم .

الكلمات المفتاحية: ادبيات ، الجناس، موتيف، تجنيس.

Kaynaklar

1. Develli Oğlu, Ferit. 2003. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Luğat. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
2. Dilçin, Cem. 2005. Örneklere Türk Şiir Bilgisi, 8. Bask. Ankara.
3. Ekiz, Osman Nuri, Ansiklopedik Edebiyat Bilgileri, İstanbul, Zümürüt Kitap yayınevi Dağıtım, İstanbul.
4. Karaalioglu, Seyit Kemal. 1972. Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü ikinci Basım, Ankara: İnkilap ve Aka Kitap Evleri.
5. Külekçi, Numan. 2013. Edebi Sanatlar. 6. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
6. Örneklerle Türkçe Sözlüğü, 1995- 1996, Meb., 1234 C., Ankara.
7. Pala, İskender. 2008. Divan Edebiyatı, İstanbul: Sertifika Matbaası.
8. Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, 1.C.

المصادر الأخرى

- 1 - فرهنك فارسي اذربيجاني. 1383. فارسجا-اذربيجانجا ، سوزلوك ، بهزاد بهزادي ، نشر نخستين ، تهران .
- 2 -الامام ابي عبدالله بدر الدين بن مالك الدمشقي. 2001، المصباح في المعاني والبيان، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان.
- 3- د. عبدالحميد هندأوي، الابضاح في علوم البلاغة للخطيب القزويني، الصفحة الثانية، مؤسسة المختار للنشر والتوزيع، القاهرة - مصر.
- 4- علي بن محمد المشتهر بتاج الحلاوي ، دقايق الشعر ، جابخانه دانشكاه طهران.
- 5- دكتور سيروس شميسا 138هـ، نكاهي تازه به بديع ، نشر ميتر ، تهران.
- 6- علي الجندي، فن الجناس، دار الفكر العربي، مصر.
- 7- رشيد الدين محمد العمري، حدائق السحر في دقائق الشعر، مطبعة الهيئة التابعة لشؤون المطابع الاميرية، 1945 مصر.